

ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ АРХІВІВ
ЯК ДЖЕРЕЛЬНЕ ПІДҐРУНТЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА**Ярослав КАЛАКУРА***orcid.org/0000-0001-9007-4991**доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Анотація. Обґрунтовується джерельне значення електронних інформаційних ресурсів архівів для розвитку українознавства, з'ясовується українознавчий контекст концептів «електронне джерело» та «інформаційний електронний ресурс», відстежується процес трансформації традиційного українознавства як інтегрованої системи знань і навчальної дисципліни в електронне. Систематизовано відомості про інформаційно-довідковий апарат, веб-портали, веб-сайти Державної архівної служби, центральних, галузевих та місцевих архівів, їхні електронні путівники, покажчики, картотеки, показано їх роль у методах пошуку і виявлення документів українознавчого характеру.

Розглянута проблематика і охарактеризовано змістове наповнення електронних інформаційних ресурсів центральних історичних архівів у Києві та Львові, їх значення для дослідження давньої історії України, її княжих та козацько-гетьманських часів, доби національно-культурного відродження, революцій та воєн. Висвітлено під кутом зору потенційних можливостей залучення документальних ресурсів Центрального державного електронного архіву, архівів вищих органів влади і управління, громадських об'єднань, кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного, архіву-музею літератури і мистецтва, архівів м. Києва та областей до дослідження ключових концентрів українознавства: Україна–етнос, Україна–природа (екологія), Україна–мова, Україна–нація, Україна–держава, Україна–постаті, Україна–культура, Україна–духовність, Україна–ментальність. Наголошено, що для з'ясування концентру Україна–світ незамінне значення мають оцифровані особові фонди діячів української еміграції, українського державницького центру та уряду УНР в екзилі, колекції документів політичних, громадських та культурних об'єднань в діаспорі, які зберігаються в Центральному державному архіві зарубіжної україніки.

Зважаючи на те, що в тематиці українознавчих студій значне місце посідають проблеми історичної пам'яті, драматичні сторінки української минувшини, пов'язані з масовими репресіями, голодоморами, «розстріляним відродженням», великим терором комуністичного режиму, українським рухом опору, шістдесятниками і дисидентами, націоналістичним підпіллям, діяльністю ОУН та УПА, дедалі більшої уваги заслуговують документальні свідчення, які відклалися в паперовому, аудіовізуальному та електронному форматах в галузевих державних архівах Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ, Українського інституту національної пам'яті та ін.

Виокремлено місце і роль у структурі джерельної бази українознавства електронних інформаційних ресурсів соціальних мереж, інтернет-спільнот, зокрема Facebook, YouTube, WhatsApp, Viber, Instagram, Twitter, Telegram, Messenger та ін., які мають глобальний, динамічний і загальнодоступний характер. Висловлено застереження про необхідність критичного ставлення до відомостей, почерпнутих із соціальних мереж, адже нерідко вони використовуються для дезінформації шляхом фейкових постів, маніпуляції свідомістю, що особливо про-

явилось в умовах окупаційно-гібридної війни Росії проти України, потужної інформаційної агресії, «війни історій», нав'язуванні парадигми «руського мира».

Обґрунтовано висновок про те, що формування електронного українознавства, дедалі ширше залучення до джерельної бази електронних інформаційних ресурсів сприяють підвищенню його ролі як системи наукових знань і навчальної дисципліни.

Ключові слова: електронне українознавство; цифровізація українознавства; електронне джерело; електронні інформаційні ресурси архівів; міждисциплінарність.

ELECTRONIC INFORMATION ARCHIVAL RESOURCES AS A SOURCE BASE OF UKRAINIAN STUDIES

Yaroslav KALAKURA

Doctor of Historical Sciences, professor of the Department of Archival Studies and Special Fields of Historical Science, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Annotation. *The article substantiates the source value of electronic information archival resources for the development of the Ukrainian studies; reveals Ukrainian studies context of concepts “electronic source” and “information electronic resource”; tracks transformation of traditional Ukrainian studies as an integrated knowledge system and academic discipline into electronic format. It provides systematized information about information and reference apparatus, web portals, websites of the State Archival Service, central, industry and local archives, their electronic guidebooks, pointers, card-indexes; shows their role in methods of search and detection of documents of Ukrainian studies character.*

The article considers problems and characterizes meaningful contents of electronic information resources of central historical archives in Kyiv and Lviv, their importance for the study of ancient history of Ukraine, its princely and cossack hetman times, era of national and cultural revival, revolutions and wars. It highlights the central state electronic archives, archives of higher authorities and management, public associations, film and photo archives named after H. Pshenychnyi, archive-museum of literature and art, archives of Kyiv and regions from an angle of possible involvement of their documentary resources into the study of the key concentrers of Ukrainian studies: Ukraine-ethnos, Ukraine-nature (ecology), Ukraine-language, Ukraine-nation, Ukraine-state, Ukraine-figures, Ukraine-culture, Ukraine-spirituality, Ukraine-mentality. It is emphasized that to figure out the concentrer Ukraine-world, ultimately important are digitized personal funds of Ukrainian emigration activists, Ukrainian State Center and the UPR government in exile, collection of political documents, public and cultural associations in the diaspora stored in the Central State Archives of Foreign Ukrainian Studies.

In view of the fact that the problems of historical memory, dramatic pages of the Ukrainian history related to mass repressions, famines, “shot revival”, terror of the communist regime, the Ukrainian resistance movement, the Sixties and dissidents, nationalist underground, activities of the OUN and the UPA take a significant place in the Ukrainian studies domain, documentary evidence, which was saved in paper, audiovisual and electronic formats in the sectoral state archives of the Security Service of Ukraine, Ministry of Internal Affairs, the Ukrainian Institute of National Remembrance, etc., gain more and more attention.

The research distinguishes place and role in the structure of the Ukrainian studies source base of electronic information resources of social networks, Internet communities, including Facebook, YouTube, WhatsApp, Viber, Instagram, Twitter, Telegram, Messenger etc., which are global, dynamic and general in nature. It expresses a warning about the need for critical attitude towards information, gained from social networks, because they are often used for disinformation through fake posts, manipulation of consciousness, for compromising public figures, which was especially manifested in the

context of Russia's occupation-hybrid warfare against Ukraine, powerful information aggression, "war of stories", imposition of the "Russian World" paradigm.

The conclusion substantiates that the formation of electronic Ukrainian studies, further involvement in the source database of electronic information resources facilitate the improvement of their role as a system of scientific knowledge and academic discipline.

Keywords: *electronic Ukrainian studies; digitalization of Ukrainian studies; electronic source; archival electronic information resources; interdisciplinarity.*

Українознавство, як і інші галузі знань, стоїть перед викликами глобалізації та інформатизації сучасного світу.

В умовах цифрової трансформації суспільства поряд із традиційними галузями знань або в їх межах народжуються нові, покликані осмислювати інновації суспільного розвитку, в тому числі у сфері гуманітаристики, де вже функціонують електронна історія, електронне джерелознавство, електронне архівознавство, електронна культурологія, електронна бібліографія та ін. Дедалі активніше заявляє про себе і **електронне українознавство**, яке вже досить потужно представлене сьогодні в електронному інформаційному просторі, в Інтернеті, на веб-сайтах і веб-сторінках Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України (офіційний сайт ndiu.org.ua), Інституту українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України, Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, українознавчих кафедр університетів, низки зарубіжних осередків українознавства, в соціальних мережах. Великою популярністю користуються електронний формат журналу «Українознавство» (функціонує з 2001 р. значною мірою завдяки зусиллям директора Інституту С. Наливайка і відповідального секретаря редколегії Тетяни Ренке) з вільним доступом, представлений у понад 10 наукометричних та

реферативних базах даних, а також сайт його редакції (<http://journal.ndiu.org.ua/>).

Концепт **електронна наука** [3, с. 5] – це продукт нового розуміння ролі інформаційних ресурсів та цифрових технологій в соціокультурних процесах, значення інформатизації для теорії і практики соціальних комунікацій. З цим терміном пов'язане принципово нове інтелектуальне явище в науці, нове її обличчя та інноваційний підхід до вирішення наукових і освітніх завдань, який ґрунтується на ефективному застосуванні сучасних обчислювальних систем, інформаційно-комп'ютерних технологій, програмного забезпечення, баз даних, мережевих ресурсів нових інструментальних засобів на всіх етапах науково-дослідної діяльності [16, с. 8–18, 17]. Діджиталізація наук не минула й українознавство: його пізнавально-наукові, освітні, інформаційні та виховні функції, джерельну базу, проблематику і методологію науково-дослідної роботи, супроводжується переведенням результатів досліджень у цифрову форму, а відтак і новий формат їх презентацій та запровадження у суспільні практики. Формується нове покоління українознавців, яке досконало володіє комп'ютером, електронними засобами комунікації, інноваційними технологіями, осучасненими методами здобуття інформації і роботи в режимі онлайн.

Одним із пріоритетних напрямів комп'ютеризації українознавства є оновлення методів та засобів пошуку, виявлення і залучення як джерел інформаційних ресурсів архівів, бібліотек, музеїв в електронному форматі. Цей напрям модернізації українознавчої науки належить до нових, актуальних і недостатньо з'ясованих проблем. Його актуальність вмотивовується кількома чинниками. *По-перше*, викликами цифрового суспільства, адже українознавство як інтегративна система знань про Україну і українство, його наукові надбання змінюють своє обличчя, набувають електронного формату і відіграють дедалі більшу роль у забезпеченні інформаційних потреб суспільства і кожного громадянина, а цей сегмент потребує науково-теоретичного і методологічного осмислення. Належної уваги заслуговує аналіз досвіду використання Інтернету, цифрових технологій та електронних комунікацій на інтенсифікацію українознавчих студій в умовах пандемії COVID-19, що знайшло виявлення у віддаленій науковій діяльності, розвитку дистанційної освіти, проведенні наукових конференцій у форматі онлайн тощо. Пандемія стала своєрідним іспитом для багатьох науковців і викладачів на їхнє вміння працювати в екстремальних умовах, у віддаленому режимі. Сформувалося таке поняття, як науковець «онлайн-світу», здатний готувати праці в електронному форматі, передавати їх до публікації, рецензувати рукописи через електронні платформи, проводити навчальні заняття у віддаленій формі. *По-друге*, процес електронного українознавства, тенденції його розвитку недостатньо досліджуються, фрагментарно висвітлюються в літературі, засобах

інформації та соціальних мережах. Маємо лише поодинокі праці, які здебільшого опосередковано або дотично присвячені означеній темі [6, 10, 11, 13, 26]. До того ж, переглядаючи новітні українознавчі публікації, їх науковий апарат і посилення, неважко помітити обмеженість джерельної бази і незначний масив посилення на електронні джерела, особливо архівні. *По-третє*, новими масштабами мобільності українознавства, інтеграції і дедалі ширшим включенням його наукових надбань у глобальні мережі світового інтелектуально-інформаційного простору, новими перспективами міжнародної співпраці українознавців. У цьому зв'язку важливе значення має досвід цифровізації країн Європейського Союзу і розвитку наукових досліджень в умовах інформатизації та глобалізації, використання його в державному управлінні, міжнародній комунікації [1, 22]. Все це й висуває питання залучення електронних інформаційних ресурсів архівних установ до джерельної бази українознавства, її збагачення шляхом застосування ноотехнологій у число важливих і актуальних проблем науки та практики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії і практики електронного наукознавства і комунікацій, електронного джерелознавства, цифрового архівознавства, вже існуючої літератури [7, 10, 12, 13, 14] та студій з методології українознавства, в тому числі й авторських [2, 8, 9, 23, 24, 27], з'ясувати сутність електронного джерела та електронних ресурсів з українознавства, висвітлити значення сучасних інформаційних технологій, інших електронних складових дослідницьких методів і засобів для збагачення джерельного

підґрунтя науково-дослідних студій, розкрити на цій основі додаткові можливості змістовного наповнення базових концентрів українознавства. Осягнення цієї мети базується на вітчизняному законодавстві про наукову діяльність, доступ до публічної інформації, цифровізацію України, про Національний архівний фонд, електронний документообіг, розвиток інформації та цифровізації архівів [19, 20, 21], Хартії ЮНЕСКО про збереження цифрової спадщини, на вітчизняному і зарубіжному досвіді, в тому числі Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

Виклад основного матеріалу видається доцільним розпочати із з'ясування концептів «електронне джерело з українознавства» та «електронний ресурс архівів». Новітнє джерелознавство трактує *електронне джерело* як його специфічну версію традиційного або його різновид в електронному (цифровому) форматі, інформація в якому фіксується у вигляді електронних даних (набір символів, звукозапис або зображення, включаючи й реквізити – електронний підпис). Вона доступна для ознайомлення й передавання в часопросторі шляхом застосування засобів комп'ютерної техніки, Інтернету та електронного зв'язку, підлягає зберіганню з метою суспільного використання [5, с. 68]. Основу електронного джерела складає *електронний документ*, інформація якого зафіксована у цифровому варіанті з відповідними реквізитами. Сукупність електронних документів, створених як природним шляхом у процесі електронного документообігу, так і засобами цифровізації традиційних документів, являє собою *архівні електронні інформаційні ресурси*. Цей термін

невіддільний від концепту *Національний архівний фонд України*, під яким розуміють всю сукупність архівних документів, що містять системні відомості з історії духовного і матеріального життя українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації. Закон України «Про Національний архівний фонд України» трактує його як складову частину вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, який перебуває під охороною держави і призначений для задоволення інформаційних потреб суспільства і держави, реалізації прав та законних інтересів кожної людини. Документи Національного архівного фонду є культурними цінностями, що постійно зберігаються на території України або згідно з міжнародними договорами підлягають поверненню в Україну [21, с. 1, 4].

За своєю чисельністю (понад 110 млн. справ), розмаїттям їх проблемно-інформаційного наповнення НАФ настільки багатий і різноаспектний, що дає можливість стати джерельним підґрунтям усіх концентрів українознавства: Україна–етнос, Україна–природа (екологія), Україна–мова, Україна–нація, Україна–постаті, Україна–держави, Україна–культура, Україна–духовність, Україна–ментальність, Україна–світ. Зрозуміло, що цифровізація документів НАФ – надзвичайно складне, масштабне і кропітке завдання, яке потребує не тільки великих фінансових і технічних ресурсів, але й часу. Наприклад, за словами голови Укрдержархіву А. Хромова, тільки на оцифрування документації генеалогічного характеру потрібно 5–7 років [25]. Ось чому дослідники ще тривалий час будуть використовувати архівні

джерела як на електронних, так і на паперових та інших носіях.

Повертаючись до електронних ресурсів архівів, доцільно зазначити, що за критерієм режиму доступу вони умовно діляться на дві групи: ресурси локального і віддаленого доступу, тобто інформація, розміщена на веб-порталах і веб-сторінках інтернету або на відповідних серверах. Виходячи з такого трактування, *електронне джерело з українознавства* можна визначити як *будь-яку пам'ятку духовної чи матеріальної культури на електронних носіях інформації, яка містить сукупні, інтегровані або окремі відомості та знання про Україну й українство, служить основою наукового пізнання соціокультурного, духовного, економічного і політичного життя українського народу, збереження його природи та екології в контексті методології і функцій українознавства*. Сукупність усіх оцифрованих джерел можна умовно поділити на два класи: а) ті, що створені людиною і є результатом її цілеспрямованої діяльності; б) джерела, що існують незалежно від діяльності людини, тобто природно-географічні та біологічні (але оцифровані за участю людини). Видова класифікація електронних джерел здійснюється за традиційними моделями з певним поясненням [15, с. 131].

Інтерес до електронних джерел, які містять українознавчу інформацію, зумовлений тим, що нині в Україні, як і в усьому світі, активно запроваджуються технології електронного урядування, зокрема електронного документообігу, що супроводжується створенням великого масиву електронних документів та електронних інформаційних ресурсів. У рамках проекту «Держава в смартфоні»

розгорнулася масштабна робота з оцифрування Національного архівного фонду і формування єдиної державної системи електронних інформаційних ресурсів [17]. У зв'язку з цим важливо зазначити, що відповідно до Стратегії розвитку архівної справи України на 2021–2025 рр. одним із пріоритетів визначено оцифрування документів і забезпечення відкритого доступу до них у режимі онлайн. Інформація про реалізацію цієї програми, а також про нові інтернет-проекти систематично викладається на веб-порталі Укрдержархіву [4]. Серед них заслуговує на увагу міжархівна онлайн-база даних «Український мартиролог ХХ століття», що створена і постійно поповнюється за документами центральних, галузевих та обласних державних архівів. До неї уже увійшла інформація про близько 80 тис. жертв політичних репресій. Ознайомитися з нею можна за посиланням <http://archivelviv.gov.ua>.

Із врахуванням динамічно зростаючих обсягів інформації з різних сфер суспільного життя, представленої в електронній формі, та процесу інтеграції України у світовий інформаційний простір з 2007 р. в Києві функціонує Центральний державний електронний архів України (ЦДЕАУ), до компетенції якого належить виявлення, комплектування, облік та зберігання документів на електронних носіях інформації, що віднесені до Національного архівного фонду. Він не тільки забезпечує постійне збереження електронних документів, але й створює умови для зручного і вільного реального та дистанційного доступу до задоволення інформаційних потреб державних установ, громадських організацій і дослідників. У фондах архіву

зберігаються доступні ресурси з українознавчою інформацією, колекція електронних документів «Публічні думки відомих осіб», матеріали зі сфери освіти, науки і культури, творчих колективів та ін.

Великий масив історіографічної інформації на електронних носіях зберігається в інших центральних, галузевих та місцевих архівах України, де функціонують електронні підрозділи, які координують оцифрування документів, їх зберігання та використання. З ними можна ознайомитись на веб-порталах та веб-сайтах відповідних архівів, що надає можливість дослідникам за допомогою програми «Інтернет-навігатор» знаходити і використовувати інформацію про відповідні документи та ресурси на електронних носіях.

Наприклад, у центральних державних історичних архівах у м. Києві та м. Львові вже частково оцифровані унікальні документи з давньої історії України, її княжих та козацько-гетьманських часів, доби національно-культурного відродження, революцій та воєн, метричні книги, матеріали про життєдіяльність і творчість визначних діячів науки, освіти та культури. ЦДІАУЛ оприлюднив опис фонду «Український університет у Львові».

До найдавніших архівосховищ України, окрім архіву у Львові, належить Центральний державний історичний архів у Києві, створений на базі Центрального архіву давніх архівів у Києві (1852). Його фахівці запустили рубрику «E-Archive/Документи онлайн», яка містить цифрові копії сотень справ, підготували електронні версії описів фондів різних інституцій. У фондах ЦДІАК зберігаються документи Кирило-Мефодіївського

товариства, відомості про діяльність Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Гоголя, В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Багалія, М. Драгоманова та ін., матеріали з історії Київського та Харківського університетів.

Оцифровуються, хоч і не так швидко, документальні ресурси одного із найбільших в Україні за їх масивом і тематикою Центрального державного архіву вищих органів влади і управління, у фондах якого близько 2,5 млн. справ про діяльність вищого ешелону державних управлінських установ упродовж ХХ – початку ХХІ ст. Тут зберігаються унікальні документи доби Української революції 1917–1921 рр., зокрема оригінали Універсалів Центральної Ради, автографи М. Грушевського і С. Петлюри, законодавчі акти урядів гетьмана П. Скоропадського та Директорії, в тому числі славнозвісний Акт Злуки УНР та ЗУНР. Звісно, що найбільший масив документів залишився від діяльності владних установ радянської доби (1920–1980), а без їх залучення не можна дослідити належним чином суспільно-політичні, економічні та соціокультурні процеси, кон'юнктурний і маніпулятивний характер політики українізації, чорнобильську катастрофу, причини і наслідки розпаду СРСР тощо. З 1990-х років до сховищ архіву почали надходити документи органів влади незалежної України: Адміністрації (Офісу) Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Конституційного і Верховного судів, Генеральної прокуратури, Вищої ради юстиції та ін.

Одним із найбільших електронних ресурсів на сьогодні є E-resource, створений у Центральному державному архіві громадських об'єднань України.

Тут функціонує електронна платформа «Архіум» з онлайн-доступом до довідкового апарату та оцифрованих фондів. Електронний путівник архіву охоплює понад 90 фондів політичних партій та громадських організацій, 7 фондів документів особового походження, 75 фондів з матеріалами партизанського руху опору в Україні періоду Другої світової війни. Цікавою є оцифрована колекція документів політичних партій періоду Української революції 1917–1921 рр. До послуг користувачів архіву електронна картотека 263-го фонду, яка включає імена 55 тис. осіб, репресованих комуністичним режимом. До речі, архів є партнером Центру досліджень визвольного руху з реалізації проекту «Справи двадцятих. Український авангард в архівах комуністичних спецслужб», у якому фігурують архівні документи про долі 19-ти українських митців, що зазнали репресій з боку радянської тоталітарної системи. На веб-сайті установи розміщені онлайн-проекти «Архів в особах», окремі документи з фонду «Народний Рух України», колекції «Український музей у Празі», онлайн-виставка «Бабин Яр в архівних документах» та ін.

Надзвичайно цінні культурологічні та мистецькі документи про діяльність творчих спілок України, особові фонди видатних діячів української культури, літератури і мистецтва сконцентровані в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва. Його електронний ресурс «Комплексна система інформатизації» створений і запроваджений в дію за підтримки «Українського культурного фонду». На веб-сайті архіву розміщені відомості про доступні для віддаленого користування фонди та справи Бориса Антоненка-Давидовича,

Михайла Вериківського, Пилипа Капельгородського, Івана Огієнка, Надії Світличної, Гната Хоткевича, окремі документи Григора Тютюнника та ін. У цьому ряду стоять також інформаційні ресурси Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного. На порталі архіву виставлений «Електронний каталог аудіовізуальних документів», який охоплює понад 1300 облікових записів на фотодокументи з доданими копіями для перегляду. На цьому порталі є також перелік доступних кіновідеодокументів і порядок ознайомлення з ними в режимі перегляду цифрових копій.

Важко уявити наукові дослідження діяльності осередків історичної науки в українських діаспорах Канади, США, країн Центральної і Західної Європи та ін. без залучення документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки. Це головна архівна установа, яка зберігає документи історико-культурного надбання зарубіжного українства загальнодержавного значення, координує роботу з документами української діаспори, які знаходяться в інших архівах. У фондах архіву колекції документів українських організацій та установ, політичних, культурно-освітніх, студентських об'єднань, релігійних інституцій, які діяли на еміграції в Аргентині, Болгарії, Великій Британії, Італії, Канаді, Німеччині, Польщі, Словаччині, США, Чехії, Франції в міжвоєнний період і після Другої світової війни, газет, журналів та бюлетенів, які видавалися за межами України з кінця XIX ст. українськими емігрантськими організаціями. Особливу цінність мають документи Державного центру УНР в екзилі, листування президентів та уряду УНР,

матеріали організацій націоналістичного спрямування тощо. Документальні ресурси архіву є складовою частиною національного довідково-інформаційного та документального електронного ресурсу «Україніка» [18]. Величезний пласт документів архіву, у тому числі персоналістичного характеру (біографії, щоденники, спогади, епістолярій діячів еміграції), вже оцифрований і знаходиться у вільному доступі через інтернет-ресурси.

Зважаючи на те, що в тематиці історіографічних студій значне місце посідають драматичні сторінки української минувшини, пов'язані з масовими репресіями комуністичного режиму, голодоморами, «розстріляним відродженням», великим терором, а також з українським рухом опору, шістдесятниками і дисидентами, націоналістичним підпіллям, діяльністю ОУН та УПА, дедалі більшої уваги заслуговують документальні свідчення, які відклалися у фондах галузевих державних архівів, передусім Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ, Українського інституту національної пам'яті та ін.

До програми формування електронних баз даних, створення електронних описів та оцифрування документів долучилися й місцеві державні архіви, зокрема м. Києва, Закарпатської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Херсонської та інших областей.

Цифровізація дедалі ширше впроваджується і в бібліотечній сфері, зокрема в Національній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського та інших. Нині найбільш поширеними видами електронних ресурсів бібліотек є електронні журнали,

електронні книги, оцифровані дисертації, автореферати, реферативно-бібліографічні бази даних, довідкові бази даних (біографії, словники, енциклопедії тощо), статистична інформація, а також електронні аудіовізуальні ресурси. Переважна більшість цих ресурсів знаходяться у відкритому доступі. В деяких бібліотеках, зокрема в Національній бібліотеці ім. Ярослава Мудрого, створено електронну бібліотеку «Культура України».

Розглядаючи місце електронних джерел у структурі українознавчої інформації, не можна оминати зростаючу роль соціальних мереж, інтернет-спільнот, матеріали яких самі по собі можуть слугувати дослідницьким джерелом. Особливість інформації соціальних мереж, зокрема Facebook, YouTube, WhatsApp, Viber, Instagram, Twitter, Telegram, Messenger та ін., полягає в тому, що вони мають глобальний і загальнодоступний характер, демонструють динамізм (постійне оновлення інформації), є висококомунікативними і найбільш масовими. За неповними даними, аудиторія соцмереж складає понад половину населення світу. Портали соцмереж дають можливість оперативно обмінюватися інформацією як про виявлені джерела, так і про вихід нових наукових праць, їх оцінку, текстами про різні події, явища, особистості, зображеннями, відео тощо. У соціальних мережах, зокрема на сайтах Facebook, представлені матеріали відкритих груп «Архіви очима громадськості», «Доступ до архівів», інтернет-ресурси Центру досліджень українського визвольного руху, загальнодоступний інтернет-архів епохи Голодомору (Holodomor Research and Education Centre), створений у Національному музеї історії України на основі фотодокументів [28].

Все це дає змогу науковцям черпати найрізноманітніші відомості з мереж як з інтернет-ресурсу, так і розміщувати власні тексти, знайомитись з думкою про них користувачів. Принагідно зазначимо, що серед дописувачів мереж є чимало українознавців, частина яких має приватну сторінку (профіль), дописує на публічних сторінках своїх інституцій або груп.

Зрозуміло, що залученню електронної інформації до наукових студій має передувати системне застосування джерелознавчих методів джерел, передусім джерелознавчої критики, атрибуції, тобто встановлення їх походження, авторства, справжності та вірогідності, аналізу змісту на предмет достовірності відомостей. Особливо критично треба ставитись до почерпнутих відомостей із соціальних мереж, перевіряти їх правдивість, зіставляти з іншими джерелами, адже нерідко вони використовуються для дезінформації шляхом фейкових постів, маніпуляції свідомістю, компрометації публічних осіб. Це яскраво проявилось в умовах окупаційно-гібридної війни Росії проти України, коли розгорнулася потужна інформаційна агресія, «війна історій». Провладні інтернет-ЗМІ Російської Федерації, проросійськи налаштовані агенти впливу, так звані «активісти» «русского мира», ведуть шалену антиукраїнську пропаганду, особливо на теренах окупованих Автономної Республіки Крим, частині Донецької та Луганської областей, всіляко дискредитують політику української держави.

Є ще одна специфіка електронних джерел, зумовлена особливостями їх бібліографічного описування. За державним стандартом (ДСТУ 8302:2015) необхідно вказувати назву електронного

ресурсу, його автора (при наявності), а також робити посилання на відповідну веб-адресу (http) як режим доступу та дату звернення.

Висновки. Отже, в умовах формування інформаційної цивілізації, комп'ютеризації суспільства, цифровізації усіх його сфер, включаючи й науково-освітню, неухильно зростає роль українознавства, збагачення його джерельної бази за рахунок електронних архівних, бібліотечних та інших джерел як носіїв різноманітної інформації про Україну і українство в часопросторі. З урахуванням соціокультурного та антропологічного поворотів усіх галузей гуманітаристики, включаючи й українознавство, створюються сприятливі умови для дедалі ширшого залучення до наукових досліджень оцифрованих документальних ресурсів органів державної влади, громадських об'єднань, творчих спілок, актових джерел, свідчень особового походження, кінофотофонодокументів, які відклалися на зберігання в центральних, галузевих та місцевих державних архівних установах. Великий масив українознавчої інформації можна почерпнути з інтернет-ресурсів, соціальних мереж, електронних колекцій бібліотек та музеїв, їхніх веб-сайтів. Інформатизація та діджиталізація суспільства, розвиток електронного джерелознавства та електронного архівознавства стимулюють становлення цифрового українознавства, диктують нові виклики українознавцям-дослідникам, пов'язані з поглибленим освоєнням ними сучасної комп'ютерної техніки, засобів електронного зв'язку, методики використання цифрових технологій у науковій діяльності та навчальному процесі.

На завершення видається доцільним викласти декілька *пропозицій* щодо подальшого процесу інституціоналізації українознавства як електронного, ширшого представлення його осередків в єдиній інформаційно-комп'ютерній системі з виходом в Інтернет, ефективнішого залучення архівних та інших електронних інформаційних ресурсів як джерела українознавчих студій, висвітлення надбань українознавців на всеукраїнських і міжнародних науково-освітніх порталах.

З точки зору сучасного розуміння цифровізації науки пріоритетне значення набуває методологічне переосмислення предметного поля українознавства, його ключових функцій, оновлення тематики досліджень і розвитку мобільності науковців. Процес комп'ютеризації дає змогу українознавцям не тільки ширшого доступу до джерел, позбавляє їх рутинної роботи в процесі їх пошуку та копіювання, але й забезпечує оперативність і вищий рівень опрацювання та осмислення інформації, створення наукових текстів. Важливо усунути причини деяких негативних явищ у сфері технічного оснащення українознавчих осередків, їх кадрового забезпечення, старіння дослідників, брак належного фінансування дослідницьких проєктів і програм міжнародної співпраці, відсутність у національних університетах магістерських програм підготовки українознавців та формування інформаційної культури.

Йдеться також про те, що цифровізація диктує необхідність підвищення теоретико-методологічного та інформаційно-технологічного рівня українознавців, опанування ними комп'ютерними компетентностями, навиками роботи з

новітніми інформаційними та комунікаційними засобами, здатності орієнтуватися в потоці інформації, готовності до інноваційної наукової та науково-педагогічної діяльності.

З метою системного і безперервного розширення та збагачення джерельного підґрунтя українознавства видається доцільним налагодити партнерське співробітництво його осередків з Державною архівною службою щодо опрацювання спеціальної програми прискореного оцифрування найбільш актуальних і затребуваних документальних ресурсів архівів та створення відповідних інформаційних комплексів українознавчого спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко А. О., Балишев М. А. Міжнародний круглий стіл «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50-річчя ЦДН)». *Архіви України*. 2019. Вип. 2–3. С. 248–260.
2. Гай-Нижник П. Роль та місце українознавства у новітньому науковому просторі та його значення в гуманітарній політиці держави і системі національної безпеки. *Українознавство*. 2015. № 1. С. 53–60.
3. Глоссарий информационного общества / под общ. ред. Ю. С. Хохлова. Москва: Институт развития информационного общества, 2000. 102 с.
4. Державна архівна служба України. URL: <https://www.archives.gov.ua/>
5. Історичне джерелознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Я. С. Калакура (керів. автор. кол.). Вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ: Либідь, 2017. 512 с.
6. Калакура Я. С. Електронні джерела в структурі соціокультурної інформації. *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження*. У 2-х ч. Ч. 1. Черкаси: ЧДТУ, 2020. С. 3–6.

7. Калакура Я. С. Інституціоналізація електронного архівознавства як наукової та навчальної дисципліни. *Архівістика: теорія, методика, практика*: матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квітня 2021 р., м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський: Рута, 2021. С. 88–93.
8. Калакура Я. Новітнє українознавство в джерельному та історіографічному вимірах. *Українознавство*. 2008. № 4. С. 40–44.
9. Калакура Я. Українознавче дослідження: теорія та методологія. Тернопіль: Джура, 2012. 294 с.
10. Ковтанюк Ю. С. Електронний документ як об'єкт дослідження електронного документознавства. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань*: збірник наукових праць. 2011. Вип. 5. С. 237–243.
11. Кузьмінська О. Г. Використання засобів електронних комунікацій у процесі підготовки магістерського дослідження. *Педагогіка та психологія*. 2015. № 5. С. 58–65.
12. Куліков В. Digital History: становлення, сучасний стан, перспективи. Спеціальні історичні дисципліни. 2013. Ч. 21. С. 27–44.
13. Левчук О. Архівні електронні інформаційні ресурси як джерело історичної інформації. *Архіви України*. 2020. Вип. 4. С. 52–70.
14. Муравицька Г. В. Основні напрями інформаційно-ресурсного забезпечення наукових досліджень в галузі державного управління. *Вісник Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України*: наук. журн. *Серія Державне управління*. 2016. № 3. С. 124–130.
15. Науковий інструментарій українознавця: довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. Київ: ННДІУВІ, 2012. 376 с.
16. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. Київ: НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2014. 296 с.
17. Нестеренко О. В. Єдина державна система електронних інформаційних ресурсів. *Науково-технічна інформація*. 2003. Вип. 4. С. 3–9.
18. Попик В. І. Концептуальні засади розбудови фундаментальної національної електронної бібліотеки «Україніка». *Бібліотечний вісник*. 2015. № 2. С. 3–9.
19. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Відом. Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314. Поточна редакція від 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 21.08.2021).
20. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. *Відом. Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275. Поточна редакція від 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 21.08.2021).
21. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 № 3814-XII. *Відом. Верховної Ради України*. 1994. № 15. Ст. 86. Поточна редакція від 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> (дата звернення: 21.08.2021).
22. Самойленко А. Особливості цифровізації країн Європейського Союзу в умовах глобалізації. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 1. С. 46–54.
23. Токар Л. К. Наукові основи українознавства. Вид. 2-ге, уточ. і доп. Київ: ННДІУВІ, 2017. 352 с.
24. Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту). Київ: НДІУ, 2015. 504 с.
25. Хромов А. «Ковідна» колекція... 14.10.2020. URL: <https://archives.gov.ua> (дата звернення: 16.12.2021).
26. Цимбаленко Є. С. Наукове розуміння інформатизації у теорії соціальних комунікацій / ред. В. Ф. Іванов. Київ: Центр Вільної Преси, 2012. 189 с.
27. Ціпко А. Українознавчий науковий дискурс: доміанти комунікативних проєкцій. *Українознавство*. 2019. № 2 (71). С. 16–30.

28. Holodomor Research and Education Consortium. URL: //https://holodomor.ca

REFERENCES

1. ALEKSIEIENKO, A., BALYSHEV, M. (2019). International Roundtable Discussion "Problems of Archives' Informatization: Digitalization as a Means of Meeting the Needs of the Information Society (to the 50th anniversary of CDN)". *Arkhivy Ukrainy* (Archives of Ukraine), Vol. 2-3, pp. 248–260. [in Ukr.]
2. HAI-NYZHNYK, P. (2015). The Role and Place of Ukrainian Studies in the Latest Scientific Space and Their Importance in the Humanitarian Policy of the State and the National Security System. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1 (54), pp. 53–60. [in Ukr.]
3. KHOKHLOV, Yu., ed., (2000). *Glossary of the Information Society*. Moscow: Institute for Information Society Development, 102 p. [in Ukr.]
4. *State Archival Service of Ukraine*. [online] Available at: <https://www.archives.gov.ua> [in Ukr.]
5. KALAKURA, Ya. (2017). *Historical Source Studies: A Textbook for Students of Higher Educational Establishments*, 2nd ed., ext. and rev. Kyiv: Lybid, 512 p. [in Ukr.]
6. KALAKURA, Ya. (2020). Electronic Sources in the Structure of Sociocultural Information. *Kulturno-istorychna spadshchyna Ukrainy: perspektyvy doslidzhennia ta tradytsii zberezhenia* (Cultural and Historical Heritage of Ukraine: Prospects of Research and Traditions of Preservation). In 2 parts, part 1. Cherkasy: CSTU, pp. 3–6. [in Ukr.]
7. KALAKURA, Ya. (2021). Institutionalization of Electronic Archival Studies as a Scientific and Educational Discipline. *Arkhivistyka: teoriia, metodyka, praktyka: materialy Druhoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 22–23 kvitnia 2021 r.* (Archival Science: Theory, Methods, Practice: Proceedings of the Second International Research and Practical Conference. April 2021). Kamianets-Podilskyi: Ruta, pp. 88–93. [in Ukr.]
8. KALAKURA, Ya. (2008). Modern Ukrainian Studies in the Source and Historiographical Dimensions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 4 (29), pp. 40–44. [in Ukr.]
9. KALAKURA, Ya. (2012). *Ukrainian Studies: Theory and Methodology*. Ternopil: Dzhura, 294 p. [in Ukr.]
10. KOVTANIUK, Yu. (2011). Electronic Document as an Object of Study of Electronic Document Studies. *Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan: zbirnyk naukovykh prats* (Terminology of Document Studies and Related Fields of Knowledge: Collected Scientific Works). Vol. 5, pp. 237–243. [in Ukr.]
11. KUZMINSKA, O. (2015). The Use of Electronic Communications in the Preparation of Master's Research. *Pedahohika ta psykholohiia* (Pedagogy and Psychology), (5), pp. 58–65. [in Ukr.]
12. KULIKOV, V. (2013). Digital History: Formation, Current Status, Prospects. *Spetsialni istorychni dystsypliny* (Special Historical Disciplines), Vol. 21, pp. 27–44. [in Ukr.]
13. LEVCHUK, O. (2020). Archival Electronic Information Resources as a Source of Historical Information. *Arkhivy Ukrainy* (Archives of Ukraine), Vol. 4, pp. 52–70. [in Ukr.]
14. MURAVYTSKA, H. (2016). The Main Directions of Information and Resource Support of Research in the Field of Public Administration. *Visnyk Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy: nauk. zhurn. Seriia Derzhavne upravlinnia* (Bulletin of the National Academy of State Administration under the President of Ukraine. Academic Journal. Public Administration Series), (3), pp. 124–130. [in Ukr.]
15. TOKAR, L. (2012). *Research Tools of Ukrainian Studies: A Handbook*. Kyiv: NRIUSWH, 376 p. [in Ukr.]
16. ONYSHCHENKO, O., HOROVYI, V., POPYK, V., et al. (2014). *National Information Resources as an Integrative Factor of the Domestic Sociocultural Environment*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, National Vernadsky Library, 296 p. [in Ukr.]

17. NESTERENKO, O. (2003). Unified State System of Electronic Information Resources. *Naukovo-tekhnichna informatsiia* (Scientific and Technical Information), Vol. 4. pp. 3–9. [in Ukr.]
18. POPYK, V. (2015). Conceptual Principles of Building a Fundamental National Electronic Library “Ukrainian Studies”. *Bibliotechnyi visnyk* (Library Bulletin), (2), pp. 3–9. [in Ukr.]
19. On Access to Public Information: Law of Ukraine Dated 13.01.2011 No 2939-VI. (2011). *Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy* (Proceedings of the Verkhovna Rada of Ukraine). (32). Art. 314. Current Edition Dated 24.10.2020. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [Accessed 21 Aug. 2021]. [in Ukr.]
20. On Electronic Documents and Electronic Document Circulation: Law of Ukraine Dated 22.05.2003 No 851-IV. (2003). *Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy* (Proceedings of the Verkhovna Rada of Ukraine), (36). Art. 275. Current Version Dated 01.08.2021. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> [Accessed 21 Aug. 2021]. [in Ukr.]
21. On the National Archival Fund and Archival Institutions: Law of Ukraine dated 24.12.1993 No 3814-XII. (1994). *Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy* (Proceedings of the Verkhovna Rada of Ukraine), No 15. Art. 86. Current Version Dated 16.10.2020. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> [Accessed 21 Aug. 2021]. [in Ukr.]
22. SAMOILENKO, A. (2021). Specifics of the European Union’s Digitalization in the Context of Globalization. *Visnyk ekonomiky* (Economic Bulletin), Vol. 1, pp. 46–54. [in Ukr.]
23. TOKAR, L. (2017). *Scientific Foundations of Ukrainian Studies*, 2nd ed., enl. and rev. Kyiv: NRIUSWH, 352 p. [in Ukr.]
24. HAI-NYZHNYK, P. (2015). *Ukrainian Studies: Conceptual and Theoretical and Methodological Foundations of Development*. Kyiv: RIUS, 504 p. [in Ukr.]
25. KHROMOV, A. “COVID” Collection... 14.10.2020. [online] Available at: <https://archives.gov.ua> > [Accessed 16 Dec.2021]. [in Ukr.]
26. TSYMBALENKO, Ye., IVANOV, V., ed., (2012). *Scientific Understanding of Informatization in the Theory of Social Communications*. Kyiv: Free Press Center, 189 p.
27. TSIPKO, A. (2019). Ukrainian Scientific Discourse: Dominants of Communicative Projections. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2 (71), pp. 16–30.
28. *Holodomor Research and Education Consortium*. [online] Available at: <https://holodomor.ca> [in Eng.]